

Vaqif Qurbanovun elmi yaradıcılığında linqvodidaktik etüdlər

Elşad Abışov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Müasir Azərbaycan dili kafedrası, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: elsad_abisov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-5048-1872>

XÜLASƏ

Məqalədə filologiya elmləri doktoru, professor Vaqif Tapdıq oğlu Qurbanovun elmi fəaliyyətindən bəhs olunur. Alimin yaradıcılığı üzərində aparılan təhlillərdən məlum olur ki, onun Azərbaycan dilçiliyinin ayrı-ayrı sahələrinə (əsasən də metodika sahəsinə) həsr olunmuş əsərlərində dilçiliyimizin bir sıra mübahisə doğuran ziddiyyətli məsələlərinə aydınlıq gətirilir, ali və orta məktəblərdə təhsil alan gənc nəsə ana dilinin daha səmərəli və effektiv mənimsənilməsi qaydaları, bu qaydaların vasitə və üsulları mövcud elmi prinsiplər əsasında şərh edilir. Qavranılma prosesində fəndaxili əlaqələrin effektivliyi xüsusi olaraq diqqətə çatdırılır.

AÇAR SÖZLƏR

liqvistika, metodika, sintaksis, didaktika, norma

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 21.09.2024

Qəbul edilib: 08.11.2024

Linguodiactic Etudes in the Scientific Work of Vagif Gurbanov

Elshad Abishov

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Department of Modern Azerbaijani Language, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.

E-mail: elsad_abisov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-5048-1872>

ABSTRACT

The article talks about the scientific activity of Doctor of Philological Sciences, Professor Vagif Tapdig oghlu Gurbanov. From the analysis of the scientist's work, it is known that his works dedicated to different fields of Azerbaijani linguistics (mainly the field of methodology) shed light on a number of controversial issues of Azerbaijani linguistics, and the young generation studying in higher and secondary schools are more efficient and effective in their mother tongue. the rules of assimilation, the means and methods of these rules are interpreted on the basis of existing scientific principles. In the process of perception, the effectiveness of intra-fan relationships is especially emphasized.

KEYWORDS

linguistics,
methodics, syntax,
didactics, norms

ARTICLE HISTORY

Received: 21.09.2024

Accepted: 08.11.2024

Giriş

Azərbaycan xalqı bəşər tarixinə zaman-zaman görkəmli şəxsiyyətlər, xüsusi istedadla malik böyük simalar bəxş etmişdir. Fəaliyyətinin, demək olar ki, əsas hissəsini toplumun maariflənməsinə və bütövlükdə inkişafına yönəldən bu şəxsiyyətlər elmi əsaslara söykənən milli-ideoloji strategiyalar müəyyənləşdirməklə müasir dünya ilə ayaqlaşan intellektual cəmiyyətin qurulmasına önəmli töhvələr vermişlər. Məhz bunun nəticəsidir ki, qısa zaman kəsiyində təhsildə və elmin müxtəlif sahələrində böyük məsafələr qət edən respublikamız qloballaşan dünyanın müasir və innovativ ölkələri sırasında önəmli yer tutmuşdur.

Əsas hissə

Ziyası ilə millətin gələcəyinə işıq saçan, həyatının 60 ilə yaxın bir dövrünü gənc nəslin təlim-tərbiyəsinə, elmi biliklərə yiyələnməsinə və pedaqogika elminin inkişafına həsr edən alimlərdən biri də pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Vaqif Tapdıq oğlu Qurbanovdur.

Professor V. T. Qurbanovun elmi fəaliyyətini üç istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

- 1) nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti,
- 2) müasir Azərbaycan dili məsələləri,
- 3) Azərbaycan dilinin tədrisi və onun bəzi aktual problemləri.

Alimin nitq mədəniyyəti ilə bağlı nəzəri mülahizələri onun “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyətinin əsasları” (Bakı, 2008) adlı dərs vəsaitində öz əksini tapmışdır.

Uzunmüddətli pedaqoji təcrübənin, fasiləsiz araşdırma və müşahidələrin məhsulu kimi ərsəyə gələn bu əsər “Mədəni nitq ədəbi dilin normalarına əsaslanır”, “Nitq mədəniyyəti normaları”, “Natiqlik kursları”, “Müəllim nitqinə dair etüdlər” adlı fəsillərdən, “Əlavə mətnlər, dürəfşan kəlmələr”, “Nəticə”, “Planlaşdırma” və “Ədəbiyyat siyahısı”ndan ibarətdir.

Məlum olduğu kimi, son dövrlərdə nəşr olunmuş bəzi dərslik və dərs vəsaitlərinin bir çoxunda “Nitq mədəniyyəti”nin predmetsiz bir elm sahəsi olması ilə bağlı fikirlərə geniş yer verilirdi. Bəzi tədqiqatçılar bunu əsas götürərək “Nitq mədəniyyəti”ni elm adlandırmağın məqsədəuyğun olmadığı qənaətinə gəlmişdilər.

Fikrimizcə, yanlış nəticələrə yol açan belə dolaşlıq tezislərin başlıca səbəblərindən biri “Nitq mədəniyyəti”nin, daha konkret desək, insan nitqinin çoxşaxəli və ya çoxpredmetli olmasından qaynaqlanır.

Dərs vəsaitinin I fəslində elmi əsası olmayan bu tip problemlərə aydınlıq gətirən V.Qurbanov faktlarla sübut edir ki, “Nitq mədəniyyəti”nin obyektivi dilin normalarına əsaslanan canlı danışmaq aktı, predmeti isə nitqin ayrı-ayrı sahələridir [2, s. 8 – 10].

Burada həmçinin dil və nitq, onların oxşar və fərqli xüsusiyyətləri, ədəbi dilin normaları, nitq etiketləri və natiqlik sənəti haqqında sistemli məlumat verilir, ədəbi dilin normaları əsasında təşəkkül tapan mədəni nitqə verilən tələblər, onların spesifikasiyası şərh olunur [2, s. 13 – 62].

Əsərin “Natiqlik kursları” adlı III fəslində görkəmli Azərbaycan natiqləri Nizami Gəncəvi, M. Füzuli, həmçinin M. P. Vaqif, M. Ə. Sabir, H. Cavid, S. Vurğun və XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində dünyanın siyasi mənzərəsində və Azərbaycan siyasi mühitində özünəməxsus yeri olan ümummillə lider H. Əliyevin natiqlik sənəti və nitq mədəniyyəti haqqındakı fikirlərinə geniş yer verilir [2, s. 98 – 134].

Müəllif burada sadəcə nitq mədəniyyəti ilə bağlı elmi-nəzəri mülahizələrin təqdim edilməsi ilə kifayətlənmir, əsərin “Müəllim nitqinə dair etüdlər” bölməsində ustad dərslərində müəllimin nitqinə verilən tələblər, dərslərin aparılma qaydası, natiqlik sənətində humanizm meyillərinin gücləndirilməsi, praktik nitqin incəliklərinə yiyələnmək məqsədilə qiraət dərsləri üzrə işin optimal imkanlarının müəyyənləşdirilməsi və səmərəli müəllim seçiminə nitq münasibəti kimi aktuallığı ilə diqqəti cəlb edən vacib elmi-metodik məsələlərin analizinə geniş yer verilir, Azərbaycan dili və dilçiliyində özünü göstərən uğurlar və müşahidə olunan çətinliklər linqvodidaktik aspektdə təhlil predmetinə çevrilir [2, s. 98 – 136].

Professor V. T. Qurbanovun elmi-tədqiqat istiqamətlərindən birini də “Azərbaycan dili təliminin bəzi problem məsələləri” təşkil edir. Onun bu sahə ilə bağlı fikirlərinin əks olunduğu eyniadlı əsərində “Söz yaradıcılığının tədrisi problemləri”, “Azərbaycan dilinin tədrisi” və “Azərbaycan dili tədrisinin aktual problemləri”ni əhatə edən önəmli elmi-metodik yanaşmalar yer alır. Bu yanaşmalar alimin müəllimlərin təkmilləşmə kursunda apardığı müşahidələrinə əsaslanır [4, s. 3 – 18].

Əsərdə, dilçiliyin digər sahələrindən fərqli olaraq, dildaxili əlaqədə tədris olunan söz yaradıcılığının V – XI siniflərdə mənimsədilməsində nəzərəçarpan çətinliklər və sözyaratma prosesində həllini gözləyən problemlərin mahiyyətinə ardıcılıqla aydınlıq gətirilir, onların həlli yolları göstərilir, tərkibində alınma şəkilçilərin iştirak etdiyi sözlərin, həmçinin söz kökü və söz əsasının daha effektiv qavranılması üçün müxtəlif məzmunlu praktik çalışmalar verilir [4, s. 37 – 80].

Alim şəkilçilərin dildə rolu və işlənmə xüsusiyyətləri haqqında fikirlərini davam etdirərək araşdırmanın “Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası” bölməsində orta məktəb Azərbaycan dili dərslərinin tədrisində qarşıda duran çətinliklər və vəzifələrdən söz açıqdan sonra budaq morfemlərin orfoepik normalara uyğun tələffüzünün metodoloji səciyyəsinə aydınlaşdırır, Azərbaycan dili təliminin aktual problemləri barədə rəy və təkliflərini qeyd edir. Tədqiqatçının bu problemlə bağlı fundamental araşdırmaları onun

2009-cu ildə çap olunmuş “Azərbaycan dili təliminin aktual problemləri” mövzusunda yazdığı dərslər vəsaitində daha geniş planda öz həllini tapır. Əsərdə, müəllifin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan dili təlimi üçün problem hesab olunan iki böyük məsələdən bəhs olunur:

- a) fəndaxili əlaqə prinsipinə lazimi dərəcədə və ya həcmdə əməl olunmaması;
- b) morfolojiya tədrisinin praktik istiqamətinin gücləndirilməsi sisteminə daxil olan və ya bu geniş iş sisteminin bir mühüm aspektini, yaxud da tərkib hissəsini təşkil edən ədəbi tələffüz vərdişlərinin inkişaf etdirilməsinə diqqətin yönəldilməsi [4, s. 5].

Dilin sistem xarakteri XIX əsrdən elmə məlum olsa da, onun ana dilinə tətbiqi diqqətdən kənar qalmışdır. V. Qurbanov əldə etdiyi nəzəri məlumatlar əsasında haqqında söhbət açdığımız dərslər vəsaitində, ilk dəfə olaraq, fənlər arasında olduğu kimi, fəndaxili əlaqənin də mövcudluğu konsepsiyasını irəli sürür və ana dilinin bu kontekstdə öyrənilməsinin zəruriliyini ortaya qoyur. O, apardığı təhlillərdə fəlsəfi xarakter daşıyan dil sistemi və həmin sistemi təmin edən fəndaxili inteqrasiya problemini ana dili təliminə peşəkarlıqla tətbiq etməklə səsdən cümləyə və oradan da mətnlərə inkişaf yolu keçən dil vahidlərinin əlaqəli şəkildə öyrənilməsinin daha səmərəli olduğunu faktiki dil materialları ilə izah edir, Azərbaycan dili dərslərində fəndaxili əlaqədən səmərəli istifadə metodlarını göstərir. Araşdırma prosesində dilin morfoloji və sintaktik səviyyələrində fəndaxili əlaqəlilik dəqiq tətbiq olunur, bu əsasda morfoloji və sintaktik vahidlərin qarşılıqlı əlaqəsi zəminində təzahür edən linqvistik hadisələr araşdırma obyektinə çevrilir [4, s. 24].

Professor V. T. Qurbanovun tədqiqat sferasında mühüm yer tutan elmi əsərlərindən biri də “Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası” (Bakı, 2014) adlı monoqrafiyadır. Azərbaycan dili təliminin bir çox sahələrinə aydınlıq gətirən bu əsərin “Azərbaycan dili təliminin metodologiyası” adlanan II fəslində fəndaxili əlaqənin linqvostruktur xəritəsi verilir, fonetika və söz yaradıcılığı təliminin didaktikası üzrə optimal imkan və yollar araşdırılır, morfolojiya və sintaksisin tədrisi prosesində müşahidə olunan problemlərin mahiyyətinə aydınlıq gətirilir və bu əsasda dilin qrammatik sisteminin tədrisi yollarının elmi əsasları müəyyən edilir.

Kitabın “Linqvistik təhlilin metodologiyası” adlanan IV fəslində dilçilikdə bir çox hallarda mübahisə predmetinə çevrilən sintaktik təhlilin mahiyyəti və xarakterik xüsusiyyətləri şərh olunur, fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik təhlilin nəzəri və praktik xüsusiyyətləri haqqında geniş məlumat verilir [3, s. 58 – 193].

Hər bir dilin mənsub olduğu xalqın milli sərvətinin, milli kimliyinin əsas göstəricisi olduğunu, buna görə də ana dilimizin inkişafına diqqət və qayğının zəruriliyini təəssübkeşlik hissi ilə dərk edən professorun bütün elmi fəaliyyətini obrazlı şəkildə ifa-

də etmiş olsaq, onun bu istiqamətə kökləndiyini görürük. Haqqında söhbət açdığımız tədqiqatları və 2023-cü ildə ADPU-nun Elmi Şurasının qərarı ilə çap etdirdiyi “Azərbaycan dili təliminin aktual problemləri” adlı irihəcmli əsəri bunun bariz nümunəsidir.

Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində müşahidə olunan çatışmazlıqlar və dil təliminə, kurikulumuna əsaslanan yeni yanaşmaların əks olunduğu bu monoqrafiya yeddi fəsildən ibarətdir. Əsərdə kurikulum metodologiyası üzrə Azərbaycan dili təliminin müasir tələblərinə geniş yer verilir; ilk dəfə olaraq burada linqvodidaktika və linqvometodikanın yeni aspektlərinə dair mülahizələr əks olunur. Bundan əlavə, araşdırmada ədəbi dil və mədəni nitqin normalarının mənimsədilməsi yolları, onların həllinə dair innovativ yanaşmalar və səmərəli metodlar təklif olunur.

Nitq və təfəkkürün inkişafı, oxu və yazının məzmun xətləri üzrə didaktik məqsədlər, təlim nəticələri, standartlar və məzmun xətləri arasında inteqrasiya məsələlərinin şərh, həmçinin ədəbi tələffüz vərdişlərinin aşılmasının imkan və yollarına dair elmi-metodiki müddəaların irəli sürülməsi də monoqrafiyanın elmi-metodiki dəyərini artıran konseptual yanaşma kimi ortaya çıxır.

Nəticə

Professor Vaqif Tapdıq oğlu Qurbanovun elmi yaradıcılığı üzərində aparılan təhlillər bir daha göstərir ki, Azərbaycan dilçiliyinin həm nəzəri, həm də metodiki sahələrində problemlər hələ də müşahidə olunmaqdadır. Onların bir qismi alimin elmi yanaşmalarında həllini tapsa da, müəyyən bir hissəsi isə hələ də həll olunmamış qalır. Bu da, öz növbəsində, Azərbaycan dilçiliyi ilə bağlı yazılmış tədqiqat əsərlərinin sistemli şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməsinin zəruriliyini ortaya qoyur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Qurbanov V. (2008). Azərbaycan dilinin tədrisinin bəzi aktual problemləri. Bakı, “Müəllim” nəşriyyatı. 56 s.
2. Qurbanov V., Əmirli A. (2009). Azərbaycan dili tədrisinin aktual problemləri. Bakı, “Müəllim” nəşriyyatı. 162 s.
3. Qurbanov V. (2014). Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, “Müəllim” nəşriyyatı. 258 s.
4. Qurbanov V., Xalıqov F., Abbasova S. (2018). Azərbaycan dili və nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, “Müəllim” nəşriyyatı. 185 s.
5. Qurbanov V. (2023). Azərbaycan dili təliminin aktual problemləri. Bakı, “Müəllim” nəşriyyatı. 264 s.